

JUHÁSZ ANTAL

Felső-Pusztaszer benépesedése

Kecskemét városa a 17-18. század fordulóján a Kiskunságon és környékén 34 pusztát bérelt, amelyekkel együtt egyidőben félmillió hold föld volt a város lakóinak használatában.¹ E jószáglegeltetésre bérelt puszták közé tartozott a Csongrád vármegyében fekvő Felső-Pusztaszer.

Az Árpád-kori Szer monostora mellett települt Szer mezővároska feltehetően az 1596. évi török hadjárat idején pusztult el, és elpusztásodott környékét (1642: „Pusztá Zer”) ismereteink szerint 1642-től bérelte Kecskemét városa.² A török után a Neoacquistica Commissio nem ismerte el sem az adománylevéllel rendelkező nemesek, sem a területet ténylegesen használó Kecskemét város tulajdonjogát, így Szer egész környéke a királyi kamarára szállt. 1728-ban a szeri pusztá gróf Erdődy György, a kamara elnöke birtokába került, de a kecskemétiak haszonbérleti szerződését még a birtokperек alatt, 1701-ben nádori engedéllyel meghosszabbították. Az árendált pusztán kecskeméti nemesek és cívisek gulyái és „méneses lovai” legeltek. Az 1756. évi összeírás szerint 5150 szarvasmarhát és 1812 lovat tartottak a pusztán.³ Fennmaradt az 1750-ben és 1755-ben Pusztaszeren legeltető kecskeméti gazdák és jószágállományuk összeírása is.⁴

1764-ben az eladósodott Erdődy Kristóf húszezer forintért, 10 esztendőre zálogba adta Kecskemét városának az „árendában bírt” pusztát. 1772-ben az elzálogosítást további 25 évre meghosszabbították, így a pusztá tartósan a kecskemétiak használatába került. 1803-ban Pusztaszer - s az egész Mindszent-algyői uradalom - új birtokosa Zichy Leopoldina és fia, Pallavicini Eduard örgróf lett, akikkel szemben Kecskemét ragaszkodott az évtizedek óta zálogban bírt pusztarész birtokjogához. A Pallavicini család és Kecskemét városa között végül is 1827. december 26-án megegyezés született arról, hogy Pusztaszer felső része Kecskemét birtokába kerül.⁵ Ilyen birtoklás-történeti és földhasználati előzmények után lett Kecskemét városa Felső-Pusztaszer birtokosa. (A pusztá területét 1. 1. *ábra*).

---

1 HORNYIK J. 1927., Szabó K. 1936. 12.

2 PITY I. 1938. 63., Trogmayer 0. — Zombori I. 1980.

3 PITY I. 1938. 63.

4 Bács-Kiskun megyei Levéltár (továbbiakban BmL), Kecskemét város levéltára, 1523 a. Pusztaszerre vonatkozó iratok: Pusztaszeren legeltető gazdák nevei és ménesei (1750), Legeltetés Pusztaszeren (1755). Utóbbi szerint 2 nemes és 7 cívis 4941 szarvasmarha és 527 ló legeltetéséért fizetett árendát. — Itt köszönöm meg Iványossy Szabó Tibor megyei levéltárigazgató és munkatársai szíves segítségét.

5 BmL, Kecskemét város levéltára 1523 a. Bizonyáglevél a Pallavicini család és Kecskemét városa közötti, a Pusztá-zeri pusztára vonatkozó 1827. december 26-án történt megegyezésről.

Vizsgált területünket az I. katonai adatfelvétel (1783-84) buckás legelőnek mutatja, melyen a Kovátshalmon, a Vesszőshalmon és két tón kívül mindössze 4 gémeskutat tüntet föl.⁶ A II. katonai adatfelvétel (1861-66) idejéig a pusztaszert használatában fontos változás következett be. A két térképezés közötti időszakról, a történeti kútfőkön kívül, levéltári forrásföltárás nyomán tájékozódunk.

Ludovicus Nagy történeti-statisztikai műve „Pusztaszert Zeér” területén 23 házat és 147 lakost tüntet föl.⁷ Bizonyos, hogy adata egész Pusztaszertre vonatkozik, ezért Felső-Pusztaszert népesedéséhez nem nyújt számba vehető támpontot.

A PUSZTASZERTI KÖZLEGLŐ RÉGIBB PARCELLÁZÁSAI

Kecskeméten az 1848. február 11-i tanácsülés tárgyalta 104 gazda folyamodványát, melyben - elmúlt évi előterjesztésüket megújítva - a pusztaszert közlegelő felosztását kérték. Kérésüket azzal okolták meg, hogy az ebből származó pénzzel a város részletekben leróhatná adósságait - a pusztaszert közlegelőt úgy is „csak néhány felesleg jószágot tartó gazdák bitangolják, kik a csekély *szájpénzt* nem fizetik s a közszolgálatokat sem tellyesítik . . .”⁸ Az indokolásból fölismerhető a folyamodók irigysége a közlegelőre sok jószágot kiváltó módos cívisek iránt. A tanács elutasította a kérést, s utalt arra, hogy a közterhek enyhítése végett „már a pusztaszert közlegelőnek jobb része a házi adó fogyasztására haszonbérbe adatott.” A folyamodók azonban nem hagyták annyiban és a márciusi tanácsülésen kérésüket megismételték. Előtte népgyűlést tartottak, ahol a többség a pusztaszert tanyaföldekre való kiosztása mellett szólt és úgy határozott, hogy a pusztaszert használatáról minden házzal bíró lakost meg kell hallgatni.⁹ Az alföldi nagymezőváros több évszázada működő, demokratikus jellegű fóruma tehát megmozdult a pusztaszert tanyaföldekre történő felosztása érdekében, ami önmagában véve gazdaságpolitikai jelentőségű esemény. Mutatja, hogy a kecskemétiiek előnyösebbnek tartották a tanyás gazdálkodást annál, mintha a pusztán néhány tucat cívis párezer szarvasmarhája és lova legelt volna, ahogyan az két évszázadon át történt.

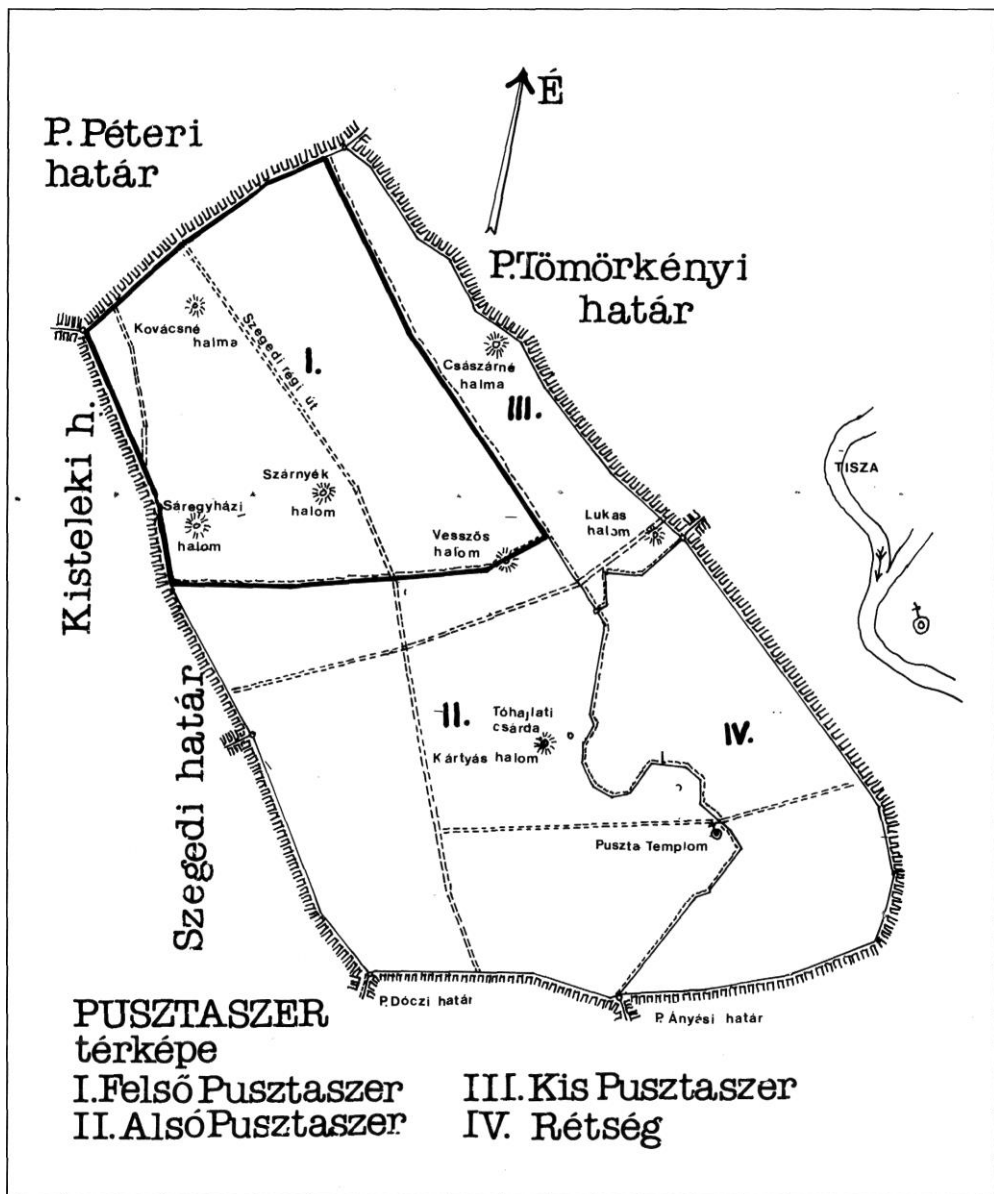
Az első felső-pusztaszert parcellázás időpontját még nem ismerhetjük, de egy utalás nyomán és közvetett forrásainkból arra következtetünk, hogy a közlegelő kiosztása az 1840-es években - valószínűleg 1847-ben - kezdődött. Következtetésünk támpontjai:

6 I. katonai adatfelvétel: Coll. XXVIII. Sectio 28.

7 NAGY, Ludovicus 1828. I. 14.

8 BmL, Kecskemét v. tan. jkv. 1848. 384.

9 BmL, Kecskemét v. tan. jkv. 1848. 956.

1. ÁBRA. PUSZTASZER TÉRKÉPE, SZÜCS IMRE MÉRNÖK RAJZA, 1865.
HORNYIKJÁNOS NYOMÁN

1. Az 1848. február 11-i tanácsülés jegyzőkönyve arra utal, hogy a pusztaszeri közlegelő „jobb részét” a város már haszonbérba adta.

2. Palugyay az 1850. évi összeírás alapján Felső-Pusztaszeren 40 házban 229 honos lakost mutat ki, a határban pedig 1523 kát. hold szántóföldet,¹⁰ ami föltételezi, hogy a pusztaszer felosztása már elkezdődött.

3. Az 1853-ból fennmaradt, mai ismereteink szerint legkorábbi haszonbéri szerződések a „Pusztaszeri pusztának újabb árverésen haszonbérbe adott” részeire vonatkoznak. 1853-ban Kecskemét városa hat évre adta bérbe a felső-pusztaszeri közlegelőből kihalított földeket, s ha ilyen föltétellel parcellázott korábban is, - ami valószínű -, úgy a kiosztás 1847-re tehető.

Későbbi források szerint a város először 50 db, átlagosan 50 kát. holdas földdarab, összesen 2331 holdat hasított ki felső-pusztaszeri pusztájából a tömörkényi, péteri-pusztai, kisteleki határszélen, valamint Alsó-Pusztaszer, Tömörkény, és Felső-Pusztaszer határának érintkezésénél, *Vesszőshalom* mellett (2. ábra).¹¹ Ezeket forrásaink „régibben kiosztott” vagy „legrégebbs kiosztású” földeknek jelölik. Sajátos, hogy a város pusztájának határa mentén mérette ki a kiosztandó földeket. Hasonlóképp jelölte ki közlegelője először bérbeadott darabjait Szeged városa is, mert ezáltal igyekezett meggátolni a szomszéd települések pásztorainak átlegeltetését.

A földek haszonbérbe adása nyilvános árverésen történt, ahol a legtöbbet ígérő kapta a bérletet. Az 1853. évi haszonbéri szerződés szerint a város lehetővé tette, hogy bérlői építkezzenek, de a bérleti idő leteltével az épületekért kártérítést nem követelhetek. Tilos volt a bérföldet vidéki embernek alhaszonbérbe adni és a pusztaszeri közlegelőre *szájbér* és pásztorbér fizetés nélkül jószágokat kihajtani.¹²

Az 1853-ban elárverezett régi kiosztású földek közül 25 db földrészlet haszonbérletként ismerjük.¹³ Egy holdat 5-8 forint évi haszonbérért árendáltak. A bérleti idő lejártával ezeket a földeket 4 évre - 1859 Szent Mihály napjától 1863 Szent Mihály napjáig -, utána pedig 6 esztendőre adta haszonbérbe a város. E földek újabb bérbeadásairól valamennyi haszonbéri szerződés nem áll rendelkezésünkre, de a szerződések nagyobb részének ismeretében megállapítható, hogy a haszonbérlet nagy része megtartotta bérletét. Csaknem teljes áttekintésünk van a legrégebbs kiosztású szántóföldek 1881-1887 közötti haszonbérletéről.¹⁴

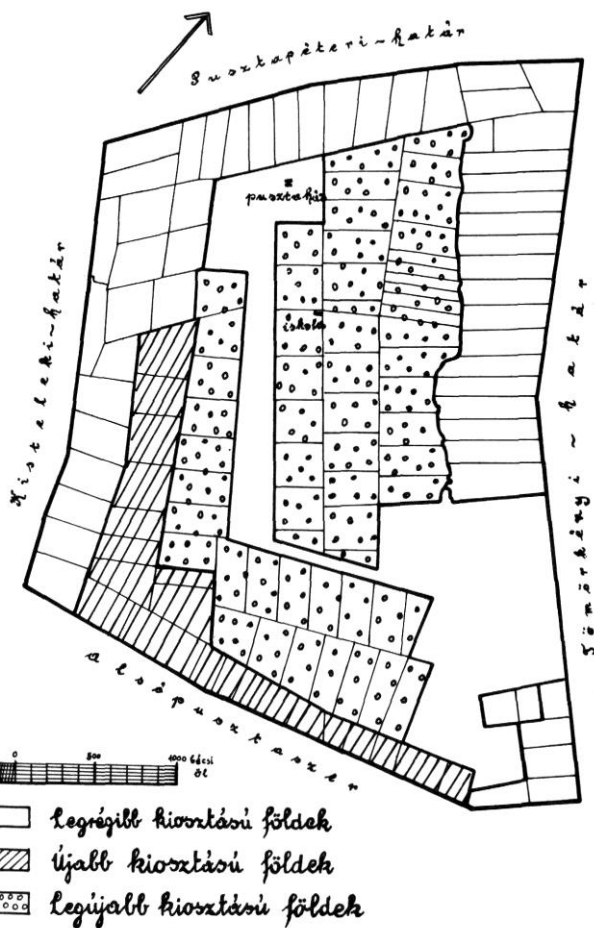
10 PALUGYAY I. 1855. 473-474.

11 BmL, Kecskemét v. levéltára, IV. 1619/e. Felső Pusztaszer haszonbérbe kiosztása, másolta július 16/881. László Károly v.t. mérnök; Pusztaszer térképe, 1901. július hó, készítette Kerekes Ferenc th. főmérnök.

12 Az 1853-ban kötött haszonbéri szerződés teljes szövegét az 1. mellékletben közlöm.

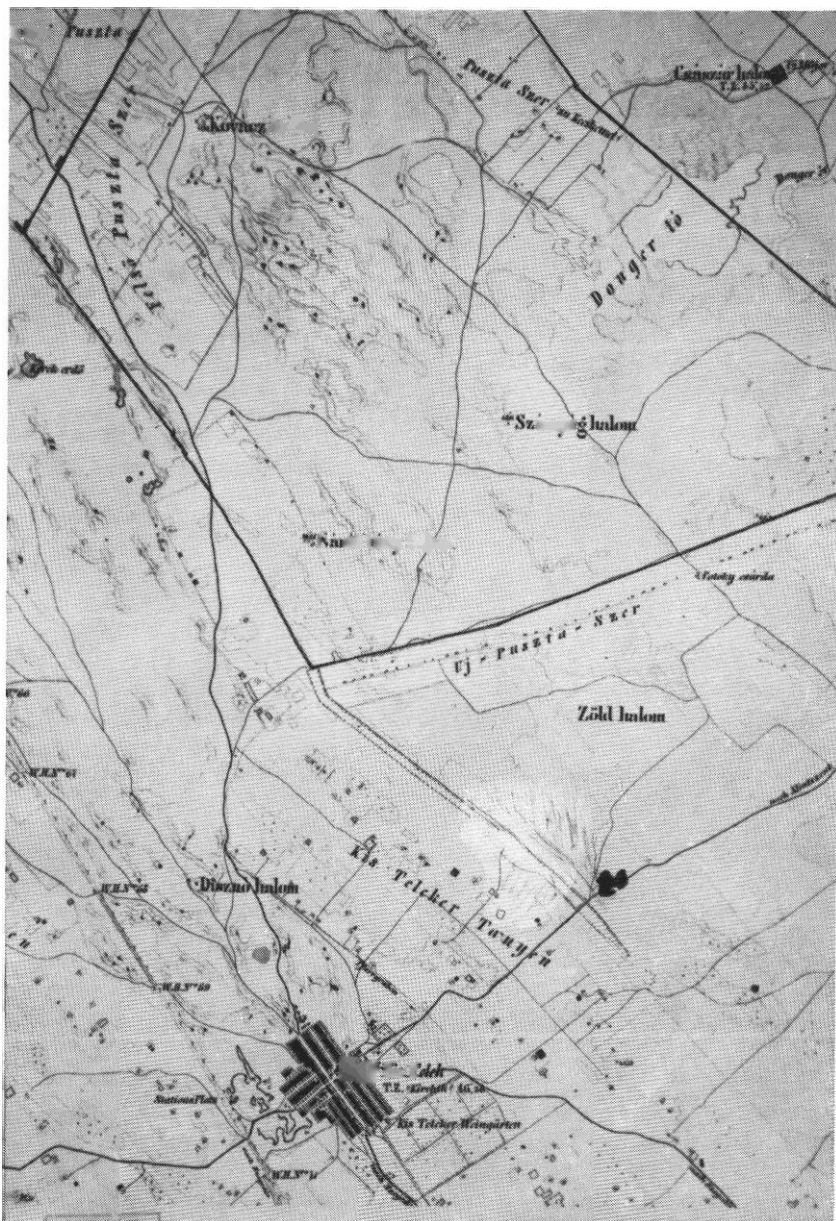
13 1853-1859 között haszonbérlet voltak, a fennmaradt szerződések alapján, a parcellázott földrészletek sorrendjében (csak az 50 holdtól eltérő területű bérföldeket jelölöm): Sutus Sándor (63 k.h.), Madari Pál, Kalics János, Bodor István (100 k.h.), Tasi József, Csendes Imre és Sándor, Csizmadia Nagy László, Csizmadia Nagy Sándor, id. Orbán Sándor, ifj. Orbán Sándor, Pajduk Ferenc, Vágó Ferenc, Dubez József (57 k.h.), Hardi Szabó Mihály, Dugár László, Csorba Imre, Mocza György, Tormásy László, Vojtik János, Csonti Szabó Ferenc, ilj. Bulai József, Héjjas István, Beke Péter, Harkai László.

Felsőpusztaszer határbétele adása
1901. évi térkép nyomán

A bérelt föld száma	A haszonbérő		A bérelt föld területe
	neve	lakása	
1., 28.	Sz. Tóth János	F. Pusztaszer	120 k. hold
4.	Bóbis Gergely	F. Pusztaszer	53 k. hold
5-6, 30, 36.	Szalai Pál	Kecskemét	174 k. hold
7.	Olajos János	F. Pusztaszer	50 k. hold
8-9.	Pleskó Lőrinc	Kecskemét	
10.	Kovács László		
11.	Olajos Ferenc	F. Pusztaszer	49 k. hold
12.	Orbán Antal		
13.	G. Marton Antal	Kecskemét	51 k. hold
15.	Borka Antal és Vágó Ferenc	F. Pusztaszer	55 k. hold
16-17.	Goldberger Gábor	Kecskemét	62 k. hold
18.	Borka Antal	F. Pusztaszer	
19-20.	Kalics László		54 k. hold
21.	Szelei János	Kecskemét	
22.	Beke Mihály		
24.	Kiss Imre	F. Pusztaszer	50 k. hold
25.	Karácsonyi Zsigmond	Kecskemét	38 k. hold
26.	Dékány Istvánná		
31.	Beke István	F. Pusztaszer	50 k. hold
32.	Harkai Kiss László	Kecskemét	47 k. hold
33., 50.	Gyurkó István	F. Pusztaszer	
34.	Tormássi László	Kecskemét	57 k. hold
35., 40-41.	B. Tóth László		
37.	Hatvani Gábor		56 k. hold
38.	D. Nagy Gergelyné		52 k. hold
39.	Dakó Lajos		
42.	Kálmán Lajosné	Kecskemét	
43-44.	Sándor János	Kecskemét	
45/a	Kecskés Lajos	F. Pusztaszer	
45/b	Kéri János	Szeged	8 k. hold
48-49.	Hatvani András	F. Pusztaszer	65 k. hold

14 Valamennyi felső-pusztaszeri haszonbéri szerződés forráshelye: BmL,

3. ÁBRA. FELSŐ-PUSZTASZER A II. KATONAI ADATFELVÉTEL TÉRKÉPÉN.
SECTION 59. COLONNE XXXVI.

Látható, hogy a 2331 hold legfeljebb 30-35 család kezén oszlott meg, mivel többen 100-150 holdat is béreltek és néhány családból (Beke, Hatvani, Olajos) ketten - apa és fia, vagy testvérek - is béreltek földet.¹

FÖLDHASZNÁLAT ÉS MEGTELEPEDÉS A RÉGI KIOSZTÁSÚ FÖLDEKEN

A határ művelési ágai 1850-ben¹⁵

Szántóföld	1523 kát. hold	490 négyszögöl
Rét és kert	248 kát. hold	360 négyszögöl
Szőlő	-	-
Legelő	4680 kát. hold	1480 négyszögöl
Erdő	-	-
Nádas	-	-
Termékeny	6452 kát. hold	670 négyszögöl
Terméketlen	1083 kát. hold	930 négyszögöl
Összesen:	7536 kát. hold	-

1850 őszeig 1523 holdat törtek fel a pusztán, az első kiosztású földek 65,3%-át, ami azt mutatja, hogy a szántóföldi művelés a felső-pusztaszeri bérföldeken jelentős ágazattá vált. Az egykorú kéziratok térkép 8 parcellán pár száz négyszögöles kertet is föltüntet,^{10 11} amelyekben minden bizonnyal dohánytermeléssel foglalkoztak. Ezt valószínűsíti, hogy Palugyay Felső-Pusztaszert „puszta kertészség”-nek jelöli.

A kibontakozó tanyásodásról a két országos összeírás nyújt kiváló támpontot:¹²

	1850	1857
házak száma	40	84
családok száma	40	86
jelenlévő honos lakosság	229 fő	461 fő

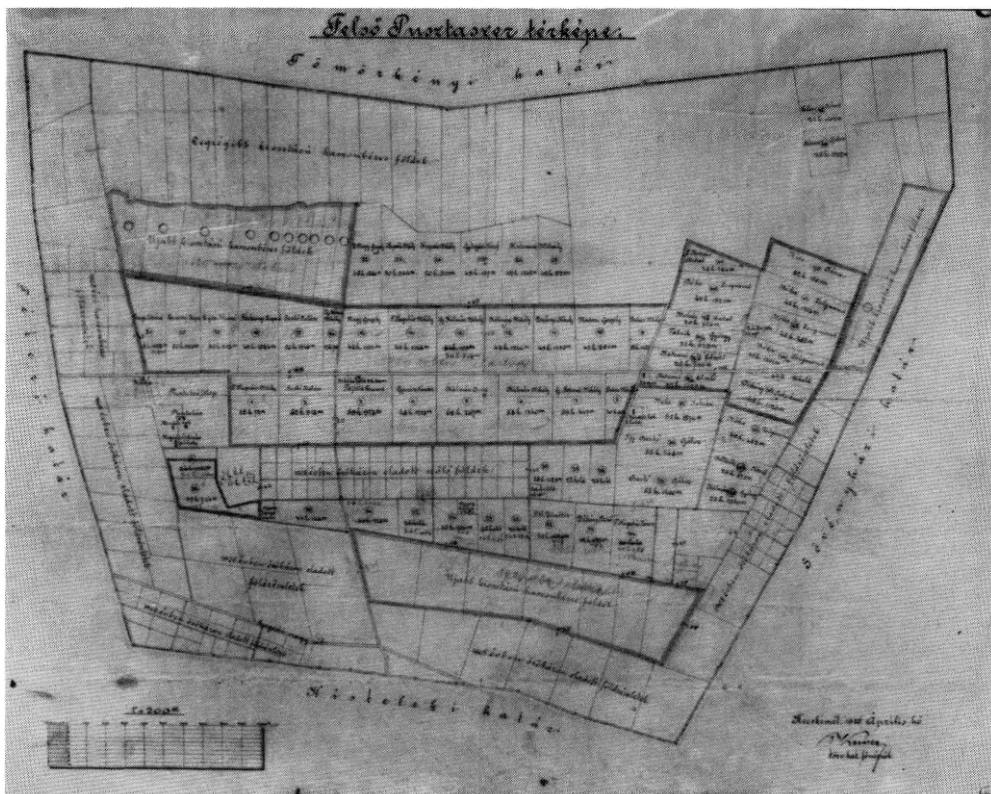
Palugyay azt is megjelöli, hogy a határnak 57 földbirtokosa volt és „40 házban egyedül zsellérek laknak, kik egyébként semmi földdel nem bírnak”. 1857-ben a Felső-Pusztaszereken élő családfők foglalkozása az alábbi képet mutatja:

¹⁰ PALUGYAY I. 1855. 473—474.

¹¹ BmL, Térkép a „legrégibb osztásiról, az eredetiről másolta Rihocsek Gusztáv, Kecskeméten, 1887. július 23.

¹² Az 1850. évi összeírásra: Palugyay I. 1855. 473—474., az 1857. évi összeírás adatai: Csongrád megyei Levéltár (CsmL), Szentés, Összeírások, Felső-Pusztaszert község, 1857.

4. ÁBRA. FELSŐ-PUSZTASZER 1910. ÉVI TÉRKÉPE. JELÖLI A HASZONBÉRES, AZ 1903-BAN ÉS 1905-BEN ÖRÖK ÁRON ELADOTT FÖLDEKET ÉS A „LEGÚJABB KIOSZTÁSÚ” FÖLDEK HASZONBÉRLŐIT

földbirtokos	5 személy
ház- és járadékbirtokos	3 személy
iparúzó	1 személy
mezőgazdasági s.munkás	1 személy
mésféle szolga	3 személy
napszámos	69 személy
	82 személy

1850-ben kizárólag a haszonbérlok által fogadott béresek, napszámosok, kertészek laktak családjukkal a bérföldeken épült tanyákon. 1857-ben is ők adták a kinnélő lakosság túlnyomó többségét, de már 5 földbirtokos (valójában haszonbérlok!) és 3 ház- és járadékbirtokos is kinn lakott pusztaszeri tanyáján. Rajtuk kívül 225 idegen

származású személyt is számba vettek; közülük 194 kecskeméti, 9 félegyházi, 7 Mindszenti, 6 csongrádi, 2 kisteleki illetőségű volt. Valamennyiüket 20 tanyán írták össze, ahol honos lakosok nem is tartózkodtak. Ismert, hogy az 1857 évi összeírás az október 31-i demográfiai helyzetképet törekedett rögzíteni. E nagy számú, idegen származású személy foglalkozásának megállapítása még adatföltárást igényel, de aligha tévedünk, ha úgy tartjuk, hogy ők a tanyán nagyobb jószágállományt tartó gazdák fogadott béresei, kis részben felnőtt legényfiai lehetnek, akik valószínűleg csak ősztől kora tavaszig tartózkodtak, a telelő jószágok gondozása végett, a pusztaszeri tanyákon. Ezért nem tekintették őket az összeírók „honos”, vagyis állandóan ott élő lakosnak. Az a tény, hogy az idegenek túlnyomó többsége (83%-a) kecskeméti volt, egyben azt is mutatja, hogy a felsőpusztaszeri tanyakialakulás és tanyás gazdálkodás kezdetei döntően a kecskemétiak nevéhez fűződnek.

5. ÁBRA. LICITÁCIÓ AZ ÚJ OSZTÁSÚ FÖLDEKEN, 1906. MADARASSY LÁSZLÓ FELV. NÉPRAJZI MÚZEUM (NM) FÉNYKÉPTÁRA 7584.

1850-ben 42 nős férfi, 41 férjes nő, 151 nőtlen férfi és hajadon, 1857-ben 83 nős férfi, 81 férjezett nő, 292 nőtlen férfi, illetve hajadon és 12 özvegy lakott a felső-pusztaszeri tanyákon - tehát a béresek, kertészek és napszámosok családotól ott éltek. A kecskeméti gazdák fokozatosan költöztek ki bér földjükre, 1881-ben a régi kiosztású földek hasznobérlői közül 11-en már Pusztaszeren laktak. Lehetséges, hogy többen is, ám nem minden hasznobéri szerződésen tüntették fel a bérlő lakóhelyét, néhány szerződés pedig nem került elő.

A 19. század közepén kiosztott felső-pusztaszeri földek megülése hasonló folyamatot tár elénk, mint a Kecskemét határában a 18. században lezajlott tanyafejlődés, hiszen előbb ott is kertészcsaládok laktak a gazdák tanyáin és a kisebb gazdák kezdtek kiköltözni határbeli földjükre.¹³

AZ ÚJABB PARCELLÁZÁSOK ÉS KÖVETKEZMÉNYEIK

Kecskemét városa még két alkalommal parcellázott újabb hasznobéres földeket felső-pusztaszeri pusztájából: 1866-ban 28 parcellában 1196 kát. holdat és 1874-ben 51 darabban 2106 kát. holdat. Előbbieket a források „újabb kiosztású”, utóbbiakat „legújabb kiosztású” hasznobéres földeknek jelölik. Mindkét alkalommal 6 évre adta bérebe a *járásföldeket*.

Az 1860-as években megkötött hasznobéri szerződések a korábbiaknál kimunkáltabb bérleti feltételeket tartalmaznak, ami arra vall, hogy a városi tanács átgondolt bérletpolitikát alakított ki. A bérlők kötelességei: a bér föld után minden adót, közterhet a város a hasznobérlőkre hárított. Kötelesek voltak a bér földnek a közlegelővel érintkező határán fél öl széles és ugyanolyan mély árkot ásni és az árokpártot a városi faiskolából beszerezhető élő fával beültetni, valamint minden esztendőben két kocszi gázt, vagy töreket saját igájukon a pusztabíró által a kijelölt helyre vinni és ott elteríteni. Utóbbi a futóhomok megkötését célozta. Ezen kívül kötelesek voltak a hasznobérlet megszűntével épületeiket elbontani és elhordani, a hasznobérré ingatlanukat vagy megfelelő értékű takarékbetétüket betábláztatni és az utolsó bérleti évben aratás után az új bérlőnek a szántást megengedni. A hasznobéri idő Szent Mihály naptól (szeptember 29.) Szent Mihályig tartott. Megjegyezzük, hogy az épületek elbontására alig került sor, mivel az új bérlő a régivel a tanyai épületek árában rendszerint megegyezett, így a városra semmi kötelezettség nem hárult.

A városi tanács megengedte a bérlőknek hogy a bér földön augusztus 1, tehát a gabonahordás, betakarítás után ősszel és télen birkát legeltessenek és a kecskeméti bérlők a pusztaszeri közlegelőre kiadhatták jószágaikat, ugyanolyan feltételek mellett, mint más helybeli lakosok. A nem kecskeméti lakóhelyű bérlőket viszont

kizárta a közlegelő használatából, számukra csak a bérföld műveléséhez szükséges igásállat tartását engedélyezte. Ezzel a város nehezítette vidéki haszonbérlok Felső-Pusztaszerre áramlását - ellentétben Szeged városával, amely ugyanebben az időben közlegelői bérbeadása során nyitott bérletpolitikát folytatott.¹⁴

Tiltotta a város - előzetes bejelentés és jóváhagyás nélkül - a haszonbérietek albérletbe adását.

1866-ban is zömmel 50 holdas földdarabokat parcelláztak, amitől a kimérés körülményei szerint tértek el. A legkisebb kimért földterület 20 kát. hold, a legnagyobb 96 kát. hold területű volt. Több parcellát béreltek: Horváth Döme 146 holdat, Dékány István és Tasi József 75-75, Szalontay József és Pleskó Lőrinc 65-65 holdat. A régebbi kiosztású földek haszonbérloői közül az újabb parcellázáson is földbérletet

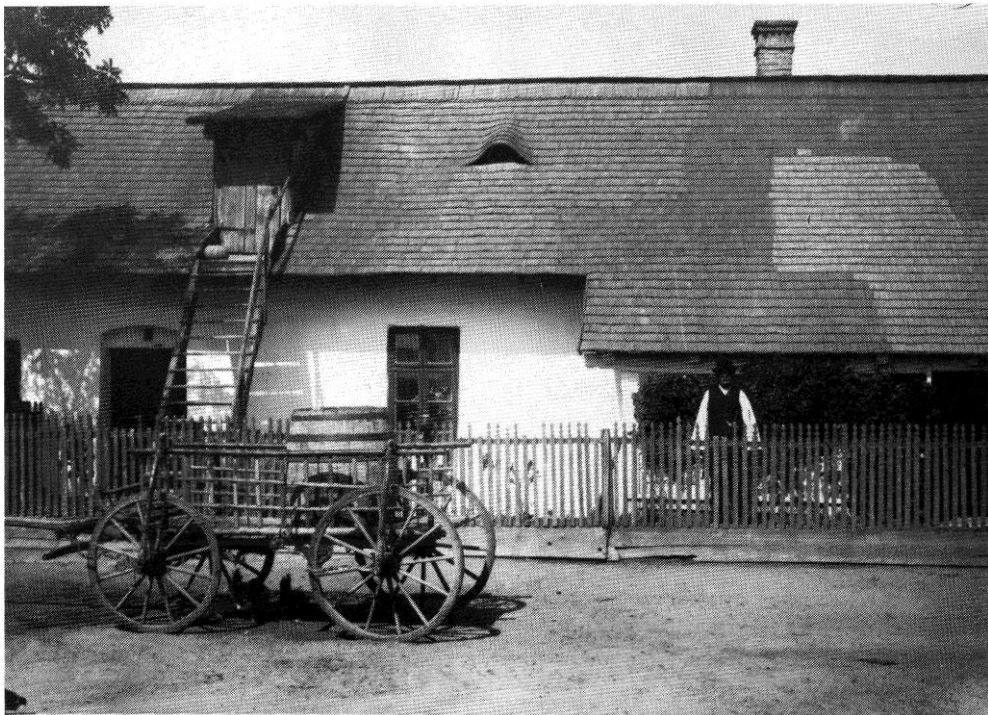

6. ÁBRA. DOBOS MIHÁLY *CSERÉNYE*, 1906. MADARASSY L. FELV. NM FÉNYKÉPTÁRA 7592.

szerzett Beke István, Dékány István, Pleskó Lőrinc és Szelei János. Egy hold legkisebb évi bére 1 forint 60 krajcár, a legmagasabb 6 forint 50 krajcár volt.

1874 őszén a határ középső részén elterülő közlegelő parcellázására került sor az előbb ismertetett feltételek mellett. Bár a földek hasznobére a 8 évvel korábbihoz viszonyítva lényegesen emelkedett, többen béreltek nagyobb területet: Bagi Lajos 246 holdat (6 földrészletet!), i. j. Sz. Tóth János 217 holdat, Valk József 149, Bodor József, Karácsonyi Zsigmond, Király István, Muraközi József és Tasi József 100 - 100 holdat. Bagi Lajos az egyik 50 holdas parcellát holdanként évi 23 forint 40 krajcárért bérelte (!), s többen vállaltak holdanként 15-18 forint évi hasznobért.

Ezen a „legújabb” legelőosztáson a régebbi hasznobérlők közül 6 család, az újabb (1866 évi) bérlők közül 4 család szerzett bérföldet. Dékány István pusztabíró, illetve utódai és Szelei János mind a 3 legelőparcellázáson bérföldhöz jutottak.

7. ÁBRA. A PUSZTAHÁZ AZ UDVAR FELŐL, ELŐTTE A PUSZTABÍRÓ, 1906. MADARASSY L. FELV. NM FÉNYKÉPTÁRA 7594.

8. ÁBRA. BÉRLŐTANYA 1906-BAN. MADARASSY L. FELV. NM FÉNYKÉPTÁRA 7585.

Látható, hogy a módos, tőkével rendelkező kecskeméti földbirtokosok, gazdák és kereskedők a pusztaszeri közlegelő kiosztásakor jelentős területű földbérletet tudtak szerezni. Az a körülmény, hogy a város 50 holdas pusztarészeket parcellázott, eleve meghatározta, hogy az árverésen módos emberek juthattak szóhoz. Abból, hogy több haszonbérelő az újabb legelőárveréseken is licitált, arra következtethetünk, hogy számukra a bérföld használata jövedelmezőnek bizonyult. Ismert, hogy 1853-tól, a krími háború után jó értékesítési lehetősége volt a magyar búzának, ami jövedelmezőbbé tette a gabonatermelést. A frissen feltört legelők a kor termésátlagait figyelembe véve jó terméshozamot adtak, ezen kívül egy-egy, 50 holdas bérlőgazdaság számos szarvasmarhát, juhot tartott és több haszonbérelő fogadott kertészekkel dohányt termesztett. Az 50-es évek gabonakonjunktúráját visszaesés követte, de a homokföldek rozstermésének fölöslegét a gazdák később is értékesíteni tudták. Ezek a körülmények vetették meg az adott felső-pusztaszeri földbérleteken a jövedelmező tanyás gazdálkodás alapjait.

Ugyanakkor az tapasztalható, hogy a 6 évi haszonbérleti idő leteltével tartott árverésen számos parcellának új bérlője lett. A földárverésnek velejárója, hogy a többet ígérő lesz a föld használati joga, így a bérlők cserélődésében - legalább részben - a vállalkozókedv jelét kell látni. Másfelől azt is jelzi, hogy több haszonbérelő nem kívánta meghosszabbítani földbérletét, vagy nem tudott lépést tartani a növekvő haszonbérékkel.

Az 1880-as évek közepétől Kecskemét 12 évre adta bérbe pusztaszéri földbirtokát. A hosszabb bérleti idő elősegíthette, hogy a bérlők költségesebb épületeket emeljenek, tanyáikra telepedjenek. Az 1880 évi népszámlálás a határban 143 házat, vagyis tanyát regisztrált.¹⁵ Figyelembe véve, hogy a város 1875-ig 129 földrészletet - mintegy 5633 kát. holdat - adott haszonbérbe, és több vállalkozószellemű gazda két-három parcellát is bérelt jogosnak látszik az a következtetés, hogy több bérföldön két, esetleg három tanya is épült. Ez részint úgy volt lehetséges, hogy

9. ÁBRA. KÉT OSZTATÚ TANYAHÁZ, A VÉGÉN FÉLTETŐS ÓL, 1906. MADARASSY L. FELV. NM FÉNYKÉPTÁRA 7588.

a nagyobb bérlők alhaszonbérlőknek, vagy „feles szántóknak” adták ki a földeket, akiknek a számára külön tanya épült, részint úgy, hogy a módos gazdák bérföldjükön fiuknak (fiaiknak) is építettek tanyát.

Feles szántók alkalmazásáról egy 1875. évi adat tájékoztat: „A pusztaszeri bérlők feles szántói igavonó lábas jószágokat kétszeres szájbér előleges befizetése mellett a közlegelőre kihajthatják, mindazon által, nehogy a pusztai idegen jószágokkal elárasztassék, ezen igavonó jószág csak a haszonbéres föld műveléséhez megkívánható számban, és pedig 50 hold után 6, 100 hold után 12 db, s ennek megfelelő arányban verhető ki.”¹⁶ Ugyanakkor a tanácsi közgyűlés fenntartotta azt a határozatot, mely szerint „pusztaszeri vidéki dohányos kertészek csak két darab lovat és egy darab fejőstehenet hajthatnak ki” a közlegelőre azzal a feltétellel, hogy szintén kétszeres szájbért fizetnek.

A nagymezőváros azzal, hogy közlegelőin a vidékiektől kétszeres szájbért követelt, a maga lakosainak kedvezni igyekezett - mégis maguk a módos kecskeméti gazdák alkalmaztak vidéki zselléreket, szegényparasztokat feles szántónak, kerítésnek, és ezzel lehetővé tették a kecskeméti földre történő beszivárgásukat.

A felső-pusztaszeri földek haszonbérleti ideje

régi kiosztás	újabb kiosztás	legújabb kiosztás
7-1853		
1853-1859		
1859-1863		
1863-1869	1866-1872	
1869-1875	1872-1878	1874-1880
1875-1881	1878-1884	1880-1886
1881-1887	1884-1896	1886-1898
1887-1899	1896-1908	1898-1910
1899-1911		

A régebbi kiosztású földek haszonbérlőinek 1904. évi kimutatásából (3. melléklet) megállapítható, hogy az 1853-59 közötti bérlők leszármazottai közül 13 családfő, illetve család tartotta meg haszonbéres földjét.

E földek első (1866. évi) bérlői közül 4 személy, illetőleg közvetlen leszármazottja volt haszonbérlő ugyanott 30 év múlva: Beke István, Dékány István fia, Gyöngyösi Sándor és Kalics Mihály. A holdankénti haszonbér átlaga 16 korona 56 fillér volt.

Az újabb kiosztású földek 1896 szept. 29-1908. szept. 29 közötti haszonbérlet²²

A föld száma	a bérlő neve és lakása	a bérföld területe		haszonbér holdanként
		kh.	□ -öl	
1.	Farkas László 1 t. 5025		450 K	
2.	F. Hegedús János P. szer	40		800 K.
3.	Szívós János P. szer	20		20 K.
4.	Szívós János P. szer	20		12 K.
5.	Szívós János P. szer	17	1200	20 K.
6/a	Szívós János P. szer	25	-	18 K.
6/b	F. Hegedús János P. szer	50	-	12 K.
7.	Palics Márton P. szer	47	-	9 K.
8.	Beke István 7. t. 21	80	-	16 K.
9.	ifj. Dékány István 7. t.	50	1000	14 K
10.	ifj. Dékány István 7. t.	50	-	18 K.
11.	Hévizi Gábor 7. t. 21	40	-	18 K.
12.	ifj. Orbán Antal P.szer	40	-	14 K. 40. kr.
13.	Mócza Menyhért P. szer	60	-	21 K. 20 kr.
14.	Kálmán József 6. t. 80	60	-	25 K.
15.	Gömöry Gábor P. szer	50	-	18 K.
16.	ifj. Beke István P. szer	96	-	16 K.
24.	F. Hegedús János P. szer	25	-	20 K.
25.	Gyöngyösi Sándor 8. t.	66	-	17 K.
26.	Pizsman Lajos P. szer és Mogyoró József ö. Bité Gergely né P. szer	44	940	14 K.
27.		43	1375	12 K.
28/b	Orbán Sándor P. szer	32	800	11 K. 60 kr.
28/a	id. Orbán Antal P. szer	32	800	11 K. 60 kr.
29.	Olajos Illés P. szer	50	-	14 K.
30.	Mucsi Lajos P. szer	20	-	20 K. 60 kr.
31.	Kalics Mihály P. szer	20	-	23 K.
32.	D. Nagy Gergely P. szer	20	-	20 K.
33.	D. Nagy Gergely P. szer	20	-	20 K.
34.	D. Nagy Gergely P. szer	25	-	20 K.
35.	D. Nagy Gergely P. szer	25	-	20 K.
		1196	1 eh. 115 D-öl	

(t = tized; a várost tizedekre osztották)

22 BmL, Kecskemét v. polgármesteri ir. 476. d. 1944/29 036.

A legújabb kiosztású földek 1898-1910 közötti bérlői

a föld száma	a bérlő neve és lakása	a bérföld területe		haszonbér holdanként
		kh.	□ -öl	
1.	F. Hegedűs Mihály P. szer	50	-	20 K.
2.	Szabó Balázs P. szer	50	.	12 K. 40
3.	Tajcsik Ferenc P. szer	50	.	10 K. 40
4.	Gyurász Sándor P. szer	50	.	12 K.
5.	Kálmán Imre P. szer	50	-	10 K.
6.	Kálmán Mihály 6. t. 80	50	.	13 K. 80
7.	ifj. Hatvani Mihály P. szer	50	.	21 K.
8.	Dubecz Mihályné P. szer	25	787	23 K.
9.	Dubecz Mihályné P. szer	21	204	21 K.
10.	Madari Gergely P. szer	50	.	17 K.
11.	Darányi Károly 2. tized	50	.	14 K.
12.	Kálmán Mihály 6. tized 80	49	1147	20 K. 20
13.	ifj. Kálmán M. P. szer	49	931	22 K.
14.	F. Hegedűs Mihály P. szer	50	.	21 K. 80
15.	Szalontay Mihály P. szer	50	.	18 K. 40
16.	ifj. Kálmán Mihály P. szer	17	1193	22 K.
17.	Szabó Balázs P. szer	50	.	18 K. 40
18.	Karácsonyi Zsigmondné 5. t.	50	.	18 K.
19.	Vajda Istvánné 4. t. 81	50	.	14 K.
20.	Karácsonyi Zsigmondné 5. t.	50	.	14 K.
21.	Faragó Istvánné 1. t. 188	50	.	14 K. 40
22.	D. Nagy Gergely né P. szer	50	-	17 K. 60
23.	F. Hegedűs Mihály P. szer	50	.	9 K.
24.	F. Hegedűs Mihály P. szer	50	.	11 K.
25.	Gyöngyösi József P. szer	49	476	20 K.
26.	id. Hatvani Mihály P. szer	50	.	17 K. 40
27.	id. Hatvani Mihály P. szer	45	1430	20 K.
32.	Tóth Dömötör P. szer	50	.	18 K. 80
33.	Dékány Pétérné P. szer	49	829	14 K.
34.	F. Hegedűs János P. szer	50	.	16 K.
35.	Csertő Gábor 7. tized	50	.	12 K.
36.	ifj. Csertő Gábor P. szer	50	.	21 K.
37.	Beke István P. szer	45	.	24 K. 60
38.	Hatvani László P. szer	50	.	25 K. 80
39.	Fábrik György P. szer	30	.	26 K.
40.	Bóka Zsigmond 5. tized	50	.	12 K.
41.	Z. Kovács József P. szer	28	166	22 K.

a föld száma	a bérlő neve és lakása	a bérföld területe		haszonbér holdanként
		kh.	□ -öl	
42.	Bóka Zsigmond 5. tized	46	438	12 K. 40
43.	Bóka Zsigmond 5 tized	50	-	23 K. 20
44.	Bóka Zsigmond 5 tized	50	-	18 K. 60
45.	Dékány Istvánná P. szer	50	-	13 K.
46.	Bóka Zsigmond 5 tized	50	-	15 K.
47/a	Kódmány György P. szer	25	-	11 K.
47/b	Bélteki József P. szer	25	-	11 K.
48.	Hatvani Gábor P. szer	25	..	20 K. 40
49.	Palics József P. szer	21	1230	20 K.
50.	H. Kiss János P. szer	51	800	11 K.
		2106	31	

A felsoroltak közül mindössze 4 családfő (vagy házastársa) bérelt földet ugyanott, vagy közeli parcellán az 1874. évi kiosztás alkalmával. A haszonbérlők cserélődését a fentiekén kívül az is magyarázza, hogy kezdetben kevesen telepedtek pusztaszeri tanyájukra. Többségük Kecskeméten lakott és csak a mezei munkát, a jószágtartást ellenőrizni járt Felső-pusztaszerre. A század vége felé azonban egyre többen költöztek pusztaszeri tanyájukra. 1901-ben az újabb kiosztású földek 21 haszonbérlője közül 15, a legújabban kiosztott földek 34 bérlője közül 27 - a bérlők 76%-a - már Pusztaszeren lakott, s csupán egynegyede az anyavárosban.

Rajtuk kívül hatan - Dékány István pusztabíró, Karácsonyi Zsigmond, Nagy Gergely, a kisteleki Rabi Ferenc, Szabó Balázs és Tormásy György - a Kecskeméttől bérelt földön kívül Kistelek határában saját földtulajdont is bírtak.

A bérföld használatát elsősorban a talajviszonyok határozták meg. Mindenesetre jellemző, hogy a földek túlnyomó többségét szántóként szemtermelésre hasznosították. Azoknál, akik az állattartásra gondot fordítottak, jelentős a rét vagy a legelő aránya, de szőleje még kevés nagybérőnek volt. Belterjes növénykultúra csak a dohánykertészeket alkalmazó nagygazdák tanyái üzemébe épült be.

A FÖLDEK ELADÁSA ÉS A KÖZSÉGESÍTÉS TERVEI

Az 1900-as évek elején Kecskemét áttért a pusztaszeri örök áron történő értékesítésére. A legrégebbi kiosztású földeket 1899. szeptember 29-től már azzal a feltétellel adták haszonbérbe, hogy 6 év után a város jogosult a földhaszonbérletet fölmondani. Először 1903 októberében és novemberében adott el a város 92, majd 105 hold addig felosztatlan homokos *baromjárás*t szőlőültetésre. Az 1903. október 15-én

1895-ben a következőknek volt Felső-Pusztaszeren 100 kát. holdon felüli haszonbérlete:²³

Név	főfoglalkozás	terület	ebből		
		kát. hold	szántó	rét	legelő
1. Almási Ferencné	haszonbérelő	100	91	3	6
Baka Zsigmond	fűszerkereskedő	306	236	25	44
Beke István	földbirtokos	125	120	5	-
Bité Gergelyné	földműves	114	86	10	17
5. Bóbis Gergely	földműves	120	118	2	-
Bodag Mihály	földműves	138	130	8	-
Csertő Gábor	földműves	100	94	5	1
Festő Hegedűs Mihály	földműves	100	71	-	21
Festő Hegedűs János	földműves	115	95	20	-
10. Gömöri Gábor	haszonbérelő	100	77	15	8
Kecskés Lajos	földműves	150	128	20	1
12. ifj. Pleskó Lőrinc és társa	földműves	155	121	25	9

elárverezett 92 hold 13 birtokos tulajdonába került 2-8 holdas részletekben, ám egyedül ifj. Hatvani Mihály felső-pusztaszeri haszonbérelő 23 és fél holdat vásárolt. 5 szőlőföldet pusztaszeri, 7-et kisteleki, 1-et kömpöci lakos vásárolt meg. Holdanként átlag 835 K. vételárat fizettek.

November 18-án 105 hold homokföldön 19 birtokos osztozott. 4-5 holdas parcellákat árvereztek, de ifj. Hatvani Mihály 12 holdat, a pusztaszeri Kálmán József és a kisteleki Gyugel Károly 10-10 holdat vásárolt. 11 kisteleki, 5 pusztaszeri, 2 Mindszenti, 1 sövényházi részbirtokosa lett az eladott földeknek.^{17 18}

A szőlőtelepítés alkalmas homokos járásföldek pacellázása 1905-ben folytatódott, de erre itt nem térhetünk vissza. Továbbra is sok kisteleki lakos vásárolt szőlőföldet. Felső-Pusztaszer határában ezután kezdődött a szőlőtelepítés felfutása.¹⁹

A felső-pusztaszeri földek eladását a városi közgyűlés 1900-ban rendelte el, s egyben utasította a tanácsot, hogy „a községesítés munkálatait indítsa meg”.²⁰

17 BmL, A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. Második kötet. Gazdacímár, Bp. 1897.180—181. A 100 holdon felüli birtokosokat és bérlőket a címár a kistelekiekkel együtt sorolja fel, miután Felső-Pusztaszer 1881-től közigazgatásilag Kistelekhez tartozott.

18 BmL, Kecskemét v. polgármesteri ir. 476. d. Árverési jegyzőkönyvek. Az árverésen bánatpénzt kellett letétbe helyezni, amit a vevő 8 napon belül tartozott kiegészíteni a vételár egytized részéig. Ugyanaddig kellett befizetni a városi pénztárba a vételár 9/10-e 6%-os kamatának fél évi részletét. A vételár 9/10. részét 20 részletben, évente törlesztették.

19 A századfordulón történt Szeged környékén Mérges puszta (ma Pusztamérges), Ötömös puszta kiosztása, ahol a futóhomok megkötése részben a szőlőtelepítésekkel kezdődött. Vő.: Für L. 1980. 243.

20 BmL, Kecskemét v. kgy. jkv. 1903. 643—644. L.: 259/1900 kgy. sz. határozat.

A legrégebbi osztású földek eladásának előkészítése céljából a városi tanács 1904 szeptemberében Kada Elek polgármester elnökletével 6 tagú bizottságot küldött Pusztaszerre a haszonbéres földek becsértékének megállapítására. A 2355 holdnyi terület összes becsértéke 1 448 847 koronára rúgott. A legalacsonyabb holdankénti becsérték 360, a legmagasabb 840 korona, az átlag 615,11 korona volt. A teljes becsérték 4%-os kamata 57 953 koronára rúgott, több mint 14 ezer koronával haladta meg az addigi haszonbért. „Ez a terület a puszta legnagyobb és legjobb része - állapította meg a bizottság, ezért, ha eladná, a közpénztár aránylag keveset nyerne, mivel értéke föltétlenül emelkedő.” Arra a következtetésre jutottak, hogy a szőlőnek való földeket kisparscellákban adják el, az erre nem alkalmas földeket pedig „vidékiek bebocsájtásával” (!) árverésen adják haszonbérbe. A bérbeadás módjára Szeged városától vették a példát, amely a Pusztaszerrel határos Csöngőien a földeket 25 évre, holdanként átlag 35 koronáért adta bérbe.²¹

A pénzügyi szakbizottság elnöke javasolta, hogy a legrégebbi kiosztású haszonbéres földekből a szőlőültetésre alkalmas homokföldeket kis részletekben, a Pallavicini uradalom birtokhatárán lévő jóminőségű szántóföldeket (kb. 1300 holdat) nagyobb részletekben adják el, a többit nyilvános árverésen adják haszonbérbe, ha megfelelő bért ajánlanak. A bizottság a legújabb osztású, 1910-ben lejáró bérletek területén, az iskola közelében házhelyosztásra alkalmas területet is talált.²²

A felső-pusztaszeri haszonbérlők (ifj. Dékány István és társai) folyamadásukban előadták, hogy az általuk bérelt földeket „becsérték szerint nem tarthatják meg, mint leendő örökföldet”, mert a magas kamatot fizetni nem képesek - így „idegenek” vennék meg a földeket. Kérték az összes haszonbéres föld felbecsülését, és kifejezték hajlandóságukat arra, hogy a 3,5%-os takarékpénztári kamatot haszonbérül megadják - ha a földeket 25 évre bérbe vehetik (mint Szeged város bérlői). A bizottság a folyamodványt elutasította és elnökének előbb tárgyalt javaslatát hagyta jóvá.²³

Ezután vetette meg lábát Felső-Pusztaszeren több módos kisteleki ember, Szalai János nagygazda 97 holdat, Tóth Tamás 52 holdat, Domonics Sándor és Tóth István 51-51 holdat, Sinka Antal 49 holdat, Deutsch Sándor kereskedő 112 holdat vásárolt. Szeged-Felsőtanyáról a Kordás család 3 tagja vásárolt földet.²⁴ Visszaemlékezés szerint több kecskeméti gazda azért nem vette meg korábban bérelt pusztaszeri földjét, mert másutt is volt földje és nem akart városától távol letelepedni.

1908-ban a sövényházi határszélen a Sáregyházi halomtól délkeletre árvereztek újból örökföldet. A földeladások 1920-ban, 23-ban és 1929-ben folytatódtak, s a földek nagyobb részét azok a haszonbérlők vették meg, akik hosszabb ideje ott laktak. A község történetének két háború közötti krónikása szerint a lakosságnak 60%-a kecskeméti.²⁵ A többiek - kutatásaink szerint- Kistelekről, Szeged-Felsőtanyáról - főleg a gajgonyai, balástyai kapitányságból - és Tömörkény határából

21 BmL, Kecskemét v. polgármesteri ir. 476. d. 1944/29036., a 1929/904 sz. jelentéshez.

22 BmL, Kecskemét v. polgármesteri ir. 476. d. 1904/19463.

23 BmL, Kecskemét v. kgy. jkv. 1905. 225—232., 3376/1905 sz. alatt.

24 BmL, Kecskemét v. levéltára IV. 1619/e. T 102: Pusztaszer legrégebbi osztásának telekkönyvi térképe.

25 PITY I. 1938. 63.

telepedtek át Szegedi származású a Borbola, Gajdacsí, Gémes, Kertész család. Kertész Lőrinc Felső-Gajonyáról 1910-ben telepedett Felső-Pusztaszerre. Heten voltak testvérek (2 fiú 5 lány), apai jussa mindössze 5 *lác* (1 *lác* = 1200 négyszögöl), anyai jussa 7 *lác* föld volt, azok is széttagolva feküdtek. Örökségét eladta és az árán a pusztaszeri határban 22 kát. holdat vásárolt. A 20-as években, amikor Kisteleken jussolt házat eladta, még 10 kát. hold barna homokföldet tudott venni. (Kertész Sándor, sz. 1897)

A pusztaszeriek a vidékről jöttékét *tarisznnyásóknak* nevezték, mert - mint emlegették - „tarisznnyával hordták a pénzt, amiben volt is igaz”. A szegedi határban, vagy másutt eladott örökföld árával a zsebükben ráigértek a helybeliekre, és még úgy is több földet tudtak vásárolni, mint amennyit régi otthonukban eladtak.

Az 1920-as években 3 sövényházi parasztember; Kecskeméti Gáspár, Kosa János és Zsótér Antal is megvetette lábát Felső-Pusztaszeren: azt a 49. kát. holdas 45. számú földet vették meg, amelyet 1910-ben Dékány Istvánné bérelt. Ez azért feltűnő, mert az uradalmi földön kevesen tudtak úgy megerősödni, hogy másutt önálló gazdaságot létesítsenek. A 3 sövényházi paraszt a Pallaviciniek által telepített Újpusztaszeren, népi nevén *Kutyanyakon* haszonbéres földön gazdálkodott és feles műveléssel is foglalkozott. Nekik sikerült örökföldes parasztgazdaságot teremteni.

A TANYÁK NÉPESSÉGE ÉS A HATÁR HASZNÁLATA

A felső-pusztaszeri tanyák népessége 1857 és 1881 között több mint kétszeresére gyarapodott és 1881-ben elérte az ezer lelket (997 fő). 1890-ben 183 házban 1128 lakost írtak össze,²⁶ tehát egy tanyai családra 6,2 személy jutott, ami magas családlétszámnak felel meg.

A tanyás gazdálkodás jellegére következtetni lehet az 1911. évi földkateszterből.²⁷

Látható, hogy a pusztaszer feltörése igen előrehaladt, szinte minden művelésre alkalmas földet felszántottak. Jellemző, hogy 1935-ben valamivel kevesebb szántóföldet (4802 holdat) vettek számba, mint 1911-ben. Tekintélyes volt a legelőterület, ami összefügg a gazdák jelentős marha- és juhtartásával. A Pusztaszerre áttelepült szegediek itt több jószágot tartottak, mint régi tanyáikon. A szőlővel beültetett terület viszont 3-6 évvel a homoki szőlőföldek parcellázása után is kevés (94 hold) és 1935-ben is mindössze 136 hold volt,²⁸ ami - ha a statisztika fedi a valóságot - arra vall, hogy a felső-pusztaszeriek fontosabbnak tartották a jószág-tartást a szőlőművelésnél. Többen foglalkoztak viszont dohánytermesztéssel, s a nagygazdák erre kertészeket

26 VICSAY L. 1929. 231.

27 VICSAY L. 1929. 231.

28 Magyarország mezőgazdaságának főbb üzemi adatai az 1935. évben. Magyar Statisztikai Közlemények Új sor. 99. Bp. 1936.

alkalmazták. A dohány termesztése a szomszédos mindszent- algyői uradalomban és a Károlyi uradalomhoz tartozó *Csanyon* a 18. század közepétől kertésztelepeken virágzott, majd átkerült a tanyás gazdálkodásba is.

szántóföld	4897 kát. hold	1182 négyszögöl
kert	2 kát. hold	442 négyszögöl
rét	606 kát. hold	16 négyszögöl
szőlő	94 kát. hold	828 négyszögöl
legelő	1066 kát. hold	546 négyszögöl
erdő	66 kát. hold	852 négyszögöl
nádas	6 kát. hold	1383 négyszögöl
földadó alá nem eső	843 kát. hold	641 négyszögöl
Összesen	7583 kát. hold	1092 négyszögöl

A pusztá népessége közigazgatási szempontból 1883-tól 1934-ig Kistelekhez tartozott. (10. ábra) Az újszülötteket az 1850-60-as években Kistelekre vitték megkereszteltetni, a visszaemlékezők szerint viszont a 20. század elején az egyházi szolgáltatásokat a csanyteleki róm. kath. plébánia látta el. Csanytelekre, kivált télen a vízjárta földúton nagyon nehéz volt bekocsizni, ezért 1929 táján az árpádhalmi iskolához összehívták a módosabb gazdákat, akik úgy szavaztak, hogy inkább a kisteleki plébániához tartozzanak, úgy is Kistelekre járnak egyes-bajos dolgaikat intézni, piacozni.

Kistelek monográfusa az 1920-as években így jellemezte Felső-Pusztaszert: „Igazi pusztá. Napi járóföldre emberlakta falvaktól, vasúttól, templomtól, műveltségtől. Ez a magára utaltság meglátszik lakosságán is, magába zárkózott, pusztai-mádó magyar, ki féltékenyen őrzi anyavárosának, Kecskemétnek sajátosságait.”²⁹ A jellemzés romantikus szemlélettel íródott, de megállapításai - legalább is a kecskeméti származású törzslakosságra nézve - valóságok. Egy másik szerző szerint „.. nagyobb ünnepekre ma is (az 1930-as években, J.A.) hazajárnak Kecskemétre, sőt az idősebb emberek még ma is Kecskeméten temettetik el magukat.”³⁰ A tanyára települt lakosság származási helyéhez való ragaszkodásának ilyen megjelenésformái az Alföldön széliében ismertek Tudunk olyan kecskeméti származású gazdáról, aki 1895 táján már Kisteleken vett házat és öreg napjaira oda tért meg pihenni. Igaz, Kecskeméten élő rokonait évente ő is meglátogatta. Ha Kecskemétre mentek, úgy emlegette: „*Monyunk haza.*” (Hatvani András, 1825-1903).

Lássuk, hogyan eresztett gyökeret egy kecskeméti gazdacsalád Felső-Pusztaszere. Hatvani András 1866-ban 65 holdat, az újabb legelőosztáson, 1878-tól 96 holdat árendált. Mind a két bérföldjére tanyát épített. Ezen kívül a közeli Pálos pusztán (ma Csólyospálos határa) vásárolt 60 hold földet, ahol szintén tanyát épített. A pálosi föld

29 VICSAY L. 1929. 229.

30 PITY I. 1938. 64.

egy részét szántás-vetéssel művelte, más részét kaszálól és legelőül jószág tartással hasznosította, s a tanyába lakót fogadott. Három fiút és két lányt nevelt föl. 1884-ben két fia egy szerez házasodott és utána két esztendeig apjával együtt gazdálkodott. Amikor külön kenyérre mentek, a három nős fiú 32-32 hold haszonbéres földet kapott, tehát a gazda nagyobbik, 1878-tól használt bérföldjét harmadolta el közöttük. Az egyik fiú jussán tanya is állott, bátyjai pedig azután építkeztek. Miután a pálos pusztai földre fiai nem tartottak igényt, Hatvani András azt eladta és az árán 1895 táján Kisteleken házat vásárolt. Ez figyelemre méltó körülmény, mivel az anyavárostól való elszakadást jelzi. A gazda idős korára nem szülővárosába szándékozik megtérni, hanem a felső-pusztaszeri tanyájához

— új lakóhelyéhez - legközelebbi községben, Kisteleken telepszik le. Pusztaszernek ugyanis a századfordulón még tanyaközpontszerű falumagja sincs, mindenki

— még a hatóságot képviselő pusztabíró is - tanyán lakik. Ügyes-bajos dolgaikat a tanyaiak 1881-től Kisteleken intézhették. Jellemző, hogy a szülővárosa vonzóköréből kiszakadt kecskeméti gazda azért *öregkorát nem a tanyán, hanem belterületi házában töltötte el* - s ennyiben a hagyomány irányította gazdálkodásmódját és cselekedeteit.

Egyik fia, Hatvani László (1860-1950) 1894-ben az árendás földjével szomszédos Bagi-földből 50 holdas haszonbérletet vett át, majd az 1910. évi árverésen még 50 hold örökföldet vásárolt, tehát továbbvitte apja földgyarapító törekvését. Hatvani László gyermekeit az 1880-90-es években még Kecskeméten keresztelték, de a harmadik pusztaszeri nemzedék sarjait már Kistelekre vitték kereszteltetni, és az 1920-as években ott is esküdtek. Élete hajlatán a gazda a község formálódó belterületén építtetett két szoba, konyha, kamra, verandás, fordított házat, s ezzel teljessé vált a család gyökerverése. Az első telepes fia már minden ízében pusztaszerivé vált. Kevésbé tehető családkban - a tapasztalataink szerint - ez hamarabb megtörtént.

*

Az építmények közül több kéziratos határtérkép³¹ jelöli a *Kovácsshalom* (utóbb *Arpádhalom*) melletti *pusztaházaX*, ahol a *pusztabíró* lakott (7. ábra), a közelében lévő csárdát, valamint bográr- és kovácsműhelyt. A legrégebbi osztású földek 20. század eleji telekkönyvi térképének két fennmaradt szelvénye³² a tanyaépületeket is föltünteti: 23 birtoktest közül 19-en épült tanya, többségében 3-4 épületből álló együttes. A telekkönyvi térkép és a Madarassy László által 1906-ban készített fényképek azt tanúsítják, hogy századunk elején a legtöbb felső-pusztaszeri gazda-birtokon kiépült tanyák voltak, amelyek még a haszonbéres földeken kibontakoztak.

³¹Pusztaszer térképe, 1901., T 62:1909., Felső-Pusztaszer térképe, 1910., Felső-Pusztaszer átnézeti térképe, 1925. Valamennyi: BmL, Kecskemét.

³² BmL, Kecskemét v. levéltára, T 102. Az egyik térképszelvény 1906-ban kelt.

Előpéldány. - A helyg. és illetéklet tárgyában általános parancsok
79. sz. alatt száma és pontja értelemben. bélfegyvernélés

Egyezés.

Mely egy részről törvényhatósági joggal felruházott Kecs-
kemét sz. kir. város közönsége, mint felső-Pusztaszer-
puszta tulajdonosa képviselőiben Lestár Péter pol-
gármester, és Kónbory László tituli főjegyző, min-
az 1882. évi Október hónap 10^{ik} napján tartott rendes
havi közgyűlésben 1882. szept. 24. szám alatt tett végzés
szerinti megbízottal, más részről Kistelek közön-
sége képviselőiben Gulyás Ferenc bíró, Péter
Élek jegyző, Kovács Majos Molnár János,
Rácz András, Ausländer Henrik és Sisák J.
Ansal községi képviselő, mint az 1882^{ik} évi Febr.
10. 23^{án} tartott bírósági közgyűlés elnökösei kö-
zött követszerződés kötött.

I., Felső-Pusztaszer a hozzá tartozó mintegy
7570. kassza. holdat terü. pusztai területével, min-
puszta, az 1876. évi V. törv. czikk 38. § a értelmében
6. az az Hat évi idő tartamra Kistelek községhez
csatlakozik, és Kistelek község ezen csatlakozás elfo-
gadja, s a csatlott területre hatóságát kiterjeszti.

A csatlakozási idő kezdetét veszi ezen egyezés-
nek az illetékes megyei törvényhatóság által kicsendő jó-
váhagyását követő hónap első napján, s tart attól
6. évig.

A csatlakozásból kifolyólag Kistelek község
a csatlott Pusztaszer pusztán a törvényhozást és a köz-
igazgatás ügyes ügyeit a törvények és fennálló ren-
delések keretében saját közegei által gyakorolja.

II., A csatlott pusztai területen teljesítendő el-
járásokként községi adó átalány megváltása címén
Kecskemét sz. kir. város közönsége 700 ft. az az Hat-
száz forintos fixet éventént Kistelek községnek

1925-ben a határban három tanyai iskola állott.³³ Az árpádalmi állami elemi népiskola 1911-ben, a visszaemlékezések szerint úgy épült meg, hogy a volt csárdát felújították, tanítói lakássá alakították és hozzá toldották a környéken kitermelt *darázsokó*, réti mészokó alapra, vályogból épült tantermet.³⁴ Korábban - sajnos nem tudjuk, mikortól fogva - a pusztabíró házában folyt a tanítás. A *szárnyék-halmi* és a mai belterületen álló elemi népiskola építésére a város a legújabb haszonbéres földek osztásakor külön-külön 2 hold 400 négyszögöl földet hasított ki.

Spontán szerveződő falumag, 1934 előtt, amikor a községet Pusztaszer néven önálló közigazgatású nagyközséggé nyilvánították, nem keletkezett. Az 1920-as évek második felében Kecskemét a Tömörkény felé eső határrészen, Madari Gergely gazda földjén agrárproletár családok számára 400 négyszögöles házhelyeket parcellázott. így épült ki a ma is meglévő *Munkástelep*, amelynek lakói nagygazdáknál, úri birtokosoknál keresték betevő falatjukat. Az első években *Mákfalunak* emlegették, mivel nincstelen lakói sok mákot termeltek. Más, népi elnevezése *Brungó*.

Felső-Pusztaszer népessége 1926-ban 1691, 1930-ban 1857, 1941-ben 2175 fő volt,³⁵ tehát századunk második negyedében egyenletesen növekedett, ami azzal magyarázható, hogy a 19. századi és század eleji telepések utódai ittmaradtak, családot alapítottak, tanyát vertek a fölöstott pusztán, mivel élethelehetőséget találtak rajta. Közben természetesen az elődöktől haszonbérelt, majd megvásárolt 50, olykor 100 holdas pusztarészek egyre aprózódtak, vagy eladogatták azokat. Századunk első évtizedeiben tucatnyi nagygazda-birtok mellett 20-30 kát. hold körül „csomósodott” az átlagos birtoknagyság.

1934-ben, az önálló községgé válás évében a határban már 496 tanya volt. 1949-ben valamivel nagyobb területen 594 lakóházban 2470 személyt írtak össze: közülük a csöpp faluközpontban 18 lakóházban 61, a *Munkástelepen* 59 házban 233 személy lakott,³⁶ tehát ténylegesen külterületen élt 2409 fő, a lakosság 97%-a. Sajátos, hogy 1934-től, majd nagyobb lendülettel 1950 és 1960 után nem a Munkástelep, ez a potenciális falumag épült a község központjává, hanem új helyet jelöltek ki a belterületnek. A mai faluközpont kialakulásának a vizsgálata azonban túlmutat vállalt föladatunkon.

---

33 BmL, Kecskemét v. levéltára, Felső-Pusztaszer átnézeti térképe, Kecskemét, 1925. április 4. Kerekes Ferenc műszaki főtanácsos.

34 A visszaemlékezésekből arra lehet következtetni, hogy a csárdát teljesen nem bontották el, hanem falai — legalább részben — beépültek az árpádalmi elemi népiskola épületének abba a részébe, ahol a tanítói lakás volt. írott forrás erről nem maradt fenn. A Csongrád megyei Múzeumok Igazgatósága 1981—82-ben ezt az iskolaépületet telepítette át az ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékparkba.

35 Források: Vicsay L. 1929. 231., Magyar Statisztikai Közlemények, Új sor. 83. Bp. 1932. 333.

36 KSH 1949. évi népszámlálás 11. Bp. 1951.

ÖSSZEGEZÉS

Felső-Pusztaszer benépesedését alapján véve Kecskemét birtokpolitikája határozta meg. A város a 19. század közepén pusztaszeri közlegelőjéből meghatározott területű - általában 50 holdas - haszonbérleteket kezdett parcellázni, amelyeken a bérlők tanyákat építettek. A 19. századi földbérleteken terjeszkedő tanyá- sodást legutóbb Rácz István tekintette át,³⁷ de az előzmények az általa tárgyaltaknál jóval korábbra visszanyúlnak. A mezővárosi (nagykőrösi, kecskeméti stb.) polgárok 17-18. századi kollektív és egyéni pusztabérleteiben hasonló jelenséget tapasztalhatunk. Ezeket a pusztákat nem csupán, vagy éppen nem állattenyésztésre bérelték. Papp László jellemzőnek vélte, hogy Kecskemét a redempció idején a kun pusztákhoz nem mint jószáglegeltető helyekhez, hanem mint „kenyértermelő földhöz” ragaszkodott.³⁸ Pusztabérletek tehát a 17-18. században is voltak az Alföldön, és egyes pusztákat szántottak is - csak a külterjes állattartás kétségen felüli jelentősége ezt olykor feledtetni látszik(!).

A legelőföldek első haszonbérlői - mivel a bérbeadó város a vidékieket távol-tartani igyekezett - kecskeméti lakosok, akik földjeik művelésére és a jószágtartásra többnyire családos béreseket, kertészeket és feleseket alkalmaztak - ahogyan 100-200 évvel ezelőtt elődeik a város határában épített tanyáikon. A 19. század vége felé - miután a haszonbérleti idő 12 évre nőtt és a földek bérlete tartósnak mutatkozott - számos gazda már pusztaszeri földjén élt és maga gazdálkodott. A kecskeméti bérlőknek ez a kiköltözése a benépesedés másik fontos tényezője.

A benépesedés harmadik meghatározó eleme a szomszédos területek - a szegedi határ, Kistelek, Tömörkény, kis részben Sövényháza - parasztjainak vállalkozó kedve és földéhsége. Ez pedig elválaszthatatlan volt attól, hogy az adott korban a tanyás gazdálkodás - a pusztaszeri homoktalajon legkevesebb 15-20 holdon - jó létalapot nyújtott és szolid gyarapodást is lehetővé tett.

A határba irányuló migráció részleteit anyakönyvi kutatással és további család-történeti adatgyűjtéssel lehet és kívánatos föltárni. A felső-pusztaszeri határ mérnöki kimérésén alapuló felparcellázásának egyik következménye, hogy több *sortanya* jött létre. Az Alföldnek azokon a területein, ahol a tanyás gazdálkodás már a 17-18. században kibontakozott, a határt átszelő utakról rövidebb-hosszabb bejáró vezetett a tanyákra - így azok a dűlőu- takra „fölfűződve”, de szétszórtan helyezkedtek el. Ezt a képet mutatja pl. Szeged és Hódmezővásárhely régi tanyaövezete. A mérnökök által kimért nyílegyenes dűlőutak mentén és csaknem egyenlő nagyságú földeken viszont tapasztalatunk szerint gyakran épültek tanyasorok. Így történt ez Szeged határában - pl. *Gátsor* a mai Ásotthalom, *Honvédsor* Rúzsa község határában - és a Pallavicini uradalomban osztott haszonbérleteken (a mai Ópusztaszer község határában *Kutyanyak*, *Piricsom* tanyasorokon). Felső-Pusztaszer tanyasorai - a *Dakó sor*, más néven *Dakó majori sor*, *Német sor*, *Pintér sor*, *Zana sor* - családnévi eredetűek.

---

37 RÁ CZ I. 1980. 137.

38 PAPP L. 1936.

Szeged városa 1852-ben 10 ezer hold, 1854-ben 12 ezer hold közlegelőjét adta bérbe 10, illetve 30 esztendőre, majd 1880-tól újabb legelőket adott nyilvános árverésen haszonbérbe. Csakhogy míg Kecskemét Felső-Pusztaszeren 50 holdas pusztarészeket parcellázott, addig Szeged 10 holdanként árverezte a legelőit, sőt engedte 5 holdas földek bérbevételét is.³⁹ Módos emberek nagyobb járásföldeket is béreltek, de a 19. század végére a 10 kát. holdas városi haszonbérlet vált gyakorivá, és elszaporodtak az olyan kisbérletek, amelyeken 2-3 bérlő osztozott. Öt-tíz hold bér föld pedig - rossz talajon és magasra licitált árenda mellett - kevésnek bizonyult egy család megélhetéséhez és a gazdaság fennmaradásához. A két város agrárpolitikájának következményeire az 1930-as évek elején Móricz Zsigmond is fölfigyelt: „Szeged a bérlőrendszerrel gazdasági proletariátust termel, Kecskemét a telepítésekkel kisgazdákat épít” - írta.⁴⁰ A valós kép ennél összetettebb volt. Móricz a gazdasági válság idején járt Szegeden, amikor sok városi kishaszonbérlő tönkrement, ám korábban és a válság éveit után is voltak a szegedi haszonbérleteken rentábilis gazdaságok. A két város földbirtokpolitikáját összehasonlítva úgy látjuk, hogy a nagyobb birtoktestek kiosztásával Kecskemét adott biztosabb alapokat a haszonbérlők termeléséhez, a tanyaépítéshez, a gyarapodáshoz - ugyanakkor Szeged város tanácsa felosztott közlegelőin számos törpebirtokosnak, szegényparasztnak tette lehetővé a letelepedést, ezzel bizonyos mértékig levezette a rétegek földéhségét.

Felső-Pusztaszer benépesedése része annak a települési folyamatnak, amely a Duna-Tisza köze közbirtokossági tulajdonú legelőin a 19. század második felében, a kapitalista agrárfejlődés föltételei között kibontakozott. E puszták fölosztása hatalmas területen teremtette meg a szántóföldi művelés - sok helyen a belterjes szőlőtermelés - föltételeit, sok bérlő ill. földet vásárló parasztembernek önálló létalapot adva, másoknak pedig lehetőséget nyújtva korábbi gazdaságuk termelési szintjének bővítésére. E települési folyamat gazdaság- és társadalomtörténeti jelentőségét az agrártörténeti szakirodalom is csak újabban világította meg és kezdi valóságos szerepe szerint tárgyalni.⁴¹

1. sz. melléklet

Haszonbéri szerződés

Melynek erejénél fogva alól írott megismerem: hogy a Pusztaszeri Pusztának újabb árverésen haszonbérbe adott részéből a 15-ik részletet, mely 50 holdakat foglal magában a mai naptól kezdve 6 évekre, vagy is az 1853. évi szept. 15-től 1859-ik évi szept. 15-ig haszonbérbe kivettem a következő feltételek alatt.

1- ör Megajánlott évi haszonbért, mely 400 pft 50 kr-at tesz, köteles leszek mindenkor évnegyedenként előre a város pénztárába pontosan befizetni; az első fél évi haszonbérbe azonban a most bánatpénz fejébe befizetett 40 píjaim be fognak számítatni.

2- or Gazdálkodásom folytathatása tekintetéből szabadságomban lesz ugyan a kibérlett földön épületeket tétetni, de a haszonbéri évek kitételével, azokért, valamint az általam teendő bár mely javításokért a Városi

39 JUHÁSZ A. 1980.

40 Móricz Zsigmond: Riportok 1930—1935. III. Bp. 1958. 348. Idézi Rác I. 1980. 97.

41 Példa erre Für L. 1980.

Közönségtől semmi némű megtérítést nem követelhetek, hanem jussom lesz azokat, amennyire lehet elhordatni.

3- or Ezen haszonbérlet színe alatt a Pusztaszeri pusztának közlegelőit használni szabad nem léssen, azért még az általam kibérlett földre is, juhokat csak telőre hajthatok, de sem ezeket, sem más jószágaimat a közlegelőre a mezei rendőri törvényekben megszabott büntetés terhe alatt ki nem verhetem, hanem az érdeklött közlegelőre én is csak olyan jószágokat hajthatok ki, és csak azon terhek mellett, mint más helybeli lakosok.

4- er A haszonbérlet földet vidéki embernek alhaszonbérbe adni nem szabad, mit ha tennék, a haszonbérletet a Városi Elöljáróság az én irányomban ön hatalmúlag megszüntetheti, s az én káromra újra árverezetheti.

5- ör A haszonbér elengedésére semmi esetben számot nem tarthatok.

6- or Az általam haszonbérlet föld után járó minden némű adózásokat, és Országos avagy Községi terheket, és bélyeg díjokat, én alólírott tartozom viselni, s erre nézve a haszonbérből legkisebb beszámítást nem követelhetek.

7- er Ha a fent írt feltételeket akármely szín alatt nem teljesíteném, joga lesz a Városi Elöljáróságnak a kibérlett földet maga hatalmával elvenni, és az én káromra akárkinek haszonbérbe kiadni, rajtam pedig mind az újabb kiadásból keletkező károkat és költségeket, mind a ne talán fent maradt haszonbérlet rövid úton minden törvényes orvoslások elmellőzésével ön hatalmúlag megvenni, és tetszése szerint választandó, s azonnal kész pénzre fordítandó javaimból a köz pénztárnak teljes elégtételt szerezni.

Melyről is kiadtam jelen haszonbérlet kötelező levelemet Kecskeméten, 1853. július 5-ik napján. Én előttem Drégelyi Károly mk.

Vágó Ferencz k. v.

Horváth János

Én pedig alólírott a fízelt kezesseget Vágó Ferencz haszonbérlet mellett nem fizethetés esetében a 7-ik pont értelmében magamra vállalom. Kelt mint fentebb

Vágó László keze vonása 2. sz. melléklet

Haszonbéri szerződés

Mely Kecskemét sz. kir. város közönsége mint haszonbérbe adó és Beke István mint haszonbérbe vevő közt következőleg kötöttet, úgymint

1., Kecskemét sz. kir. város haszonbérbe adja a régebben kiosztott pusztaszeri szántóföldekből a 34-ik részletet, mely 52 holdból s - □ ölekből áll, következő feltételek alatt:

a. , A haszonbérlet ideje kezdetét veszi e folyó 1869-ik évi sept. 29-ik napján, és tart egymásután következő hat évi, vagyis 1875. évi sept. 29-ik napjáig.

b. , A haszonbér minden holdtól évenként 5 ft 30 kr, vagyis összesen 275 ft 60 kr léssen, melyet haszonbérlet két egyenlő részletben vagyis felét sept. 29-én másik felét április 1-6 napján, mindig előre tartozik a város pénztárába évenként pontosan befizetni, s mulasztás esetében az egész tartozás 1869 évi 541. ez. értelmében sommás szóbeli perúton fog a haszonbérbevevőn, minden okozandó költségekkel együtt megvétetni.

c. , A kibérlett földtől járó minden adózásokat, szolgáltatásokat, bélyeg és fölmerülhető egyéb bármi néven nevezendő költségeket a haszonbérlet tartozik viselni.

d. , A felső pusztaszeri pusztában mutatkozó futóhomok elnyomása tekintetéből, tartozik haszonbérlet évenként két kocsival gázt, vagy töreket, az ottani pusztabíró által kijelölendő helyre sajátjából, és igaerejével kivitetni, s ezt ott utasítás szerint elteríteni.

e. , A bérlettel földnek közlegelőre dülő határát tartozik bérlet azonnal, a foglalások meggátlása tekintetéből, fölönny szélességű s ugyanannyi mélységű árokkal körül venni, s az árokpártot a tulajdonos városi közönség ottani faiskolájából a pusztabíró által kiadandó élőfákkal, a tisztí mérnök utasításához képest beültetni, ezeket pedig fölnevekedésükig gondosan ápolni, mindezeket bérlet saját költségén, vagy tulajdon munkaejével tartozván beteljesíteni.

f. , Haszonbérlet az általa bérlettel földön időközben netalán állítandó épületekért, s tenendő javítmányokért a várostól kárpótlást nem követelhet; sőt a bérlet megszüntével azokat elhordatni, minden ásatásokat s gödröléseket bevonatni és elegyengetni tartozik.

g. , A bérlettel földön a haszonbérlet aratás után, azaz august. hónap 1-6 napja elteltével birkákat is tarthat következő évi mart. hónap 20-ik napjáig, de azokat az ottani közlegelőre bocsátania nem szabad; a pusztaszeri közlegelőre a kecskeméti lakos bérlet bárminé jószágot csak azon feltételek, kötelezettségek és terhek mellett bocsáthatnak, melyek a többi helyben! lakosokra nézve érvényben állanak.

h. , Nem kecskeméti lakos bérlet az általuk bérlettel földön, annak megművelésére szükséges ígás jószágon

kívül semmi más jószágot nem tarthatnak, az ottani közlegelő használásából pedig általában kizártnak.

1., Haszonbérlő az általa bérelt földet a tulajdonos városi közönség előtti bejelentés, s erre esetről esetre kinyerendő előleges jóváhagyás nélkül, senkinek albérletbe nem adhatja.

k., Haszonbér elengedésre semmi körülmények közt, még tűz, víz, jég, fagy, általános terméketlenség, vagy bármiféle elemi csapás esetén sem tarthat a bérlő igényt.

1., Tartozik bérlő az összes hat évi fizetetlen haszonbérbe ingatlan tehermentes vagyonára be táblázását saját költségén eszközöltetni, vagy ha ezt teljesíteni nem tudná, maga melletti biztos és elfogadható s fekvő vagyonnal bírő kezet állítani.

m. , Az utolsó bérelti évben aratás után tartozik bérlő az új bérlőnek a szántást megengedni.

n. , Ha a fent kitett pontok bármelyikét a bérlő meg nem tartaná, jogában álland a haszonbérbe adó városi közönségnek öt sommás szóbeli eljárás útján a béreltetől azonnal elmozdítani, s a földet az ő kárára és költségére újra haszonbérbe adni.

o. , Ezen béreltetből fölmerülhetők minden kérdések Kecskemét sz. kir. város sommás bírósága által lesznek elintézendők és végrehajtandók.

Jogában álland egyéb iránt a bérbeadó városi közönségnek hogy jogait bármely általa választott bíróság előtt, s által is érvényesíthesse.

11., Én Beke István mint haszonbérlő ezen szerződést elfogadom, s minden pontjai teljesítésére magamat kötelezem, egyszersmind megengedem, hogy a még fizetetlenül lévő 1515 ft 80 kr. haszonbér a számú tjkben részlet számmal jelölt birtokomra, további meghallgatásom nélkül és saját költségemen bekebelezetethessék.

III., Én pedig Hévízi János mind kezes ezen szerződést szintén elfogadom s a fizetetlenül lévő 1515 ft 80 kr. haszonbér egyetemleges megfizetésére magamat kötelezem és megengedem, hogy a kecskeméti 1892-ik számú tjkben 986. 127.126-ik részlet számmal jelölt birtokomra további meghallgatásom nélkül és saját költségemen bekebelezetessék.

Kelt Pusztaszter aug. 25. 869.

Előttünk
Nagy Pál mk
Szokolai Sándor
tanú

Beke István m. k.
Hévízi János m. k.
fizető kezes
Nagy Lajos
polgármester

3. sz. melléklet

Kimutatás a legrégebbi osztású felső-pusztaszeri haszonbéres földek bizottságilag megállapított becsértékéről, 1904. szept. 12-14.

Sorszám	A haszonbérlő		Terület		Holdankénti
	neve	lakása	kát. h.	n. öl	becsár
1.	Bélteky József és Gyöngyi Imre	Pusztaszer	77	1200	600 kor.
2.	Madari Pál	P. szer. és Szentkirály	48	1520	800 kor.
3.	Madari Gergely	Pusztaszer	48	1200	800 kor.
4.	Bóbis Gergely	Pusztaszer	51	1355	760 kor.
5.	Bóbis Gergely	Pusztaszer	49	721	760 kor.
6.	Gyurász Sándor	Pusztaszer	49	1011	640 kor.
7.	D. Nagy Gergely	Pusztaszer	48	308	760 kor.
8.	Pleskó Lőrinc	Pusztaszer	49	1558	760 kor.
9.	Pleskó Lőrinc	Pusztaszer	54	-	760 kor.
10.	Pleskó Lőrinc	Pusztaszer	51	338	760 kor.
11.	Gömöry Gábor	Pusztaszer	50	300	700 kor.
12.	Gömöry Ferenc	Pusztaszer	52	1280	700 kor.
13.	Orbán István	Pusztaszer	52	104	660 kor.
14.	Ferenci János, Olajos József és Varga Mihály	Pusztaszer	48	930	700 kor.
15/a	Szunyi Albert	Pusztaszer	26	772	700 kor.
15/b	Fülöp József	Pusztaszer	26	772	700 kor.
16.	Fülöp József	Pusztaszer	61	447	840 kor.
17.	Tóth Mihály	Pusztaszer	43	967	600 kor.
17/a	Fülöp Pál	Pusztaszer Péteri	10	-	700 kor.
18.	Borka Antal	Pusztaszer	23	1191	700 kor.
19-20.	Szabó Balázs	Pusztaszer	45	1306	720 kor.

Sorszám	A haszonbérő		Terület		Holdankénti bec­sár
	neve	lakása	kát. h.	n. öl	
21.	Fülöp József	Pusztaszer	55	109	500 kor.
22.	Piszman Mihály	Pusztaszer	54	978	560 kor.
23/a	Orbán László	Pusztaszer	24	1162	660 kor.
23/b	Orbán Lajos Olajos Ferenc	Pusztaszer	24	1162	640 kor.
24.	Olajos János Olajos József és Olajos István	Pusztaszer	51	1018	600 kor.
25.	Yégh Péter	Pusztaszer	38	940	600 kor.
26.	Dékány Istvánné	Pusztaszer	39	510	540 kor.
27.	Móca György és Móca Ferenc	Pusztaszer	44	1113	540 kor.
28.	Borka Antal	Pusztaszer	39	142	500 kor.
29/a	Kiss Imre és József	Pusztaszer	13	1016	560 kor.
29/b	Kiss Imre	Pusztaszer	27	433	560 kor.
30.	Pálinkás Sándor	Budai h. 80	34	453	600 kor.
31.	B. Nagy László	Pusztaszer	48	1500	440 kor.
32.	H. Kiss László és H. Kiss Gábor	Pusztaszer	48	750	540 kor.
33.	Végh Sándor	Pusztaszer	42	1400	340 kor.
34.	Tormássy István	Pusztaszer	57	1500	460 kor.
35.	Tormássy Mihály	Pusztaszer	45	638	600 kor.
36.	Kálmán Balázs	Pusztaszer	48	245	600 kor.
37.	Ambrus Pál	Pusztaszer	58	54	560 kor.
38.	Hatvani Mihály	Pusztaszer	50	1526	600 kor.
39.	Dakó Lajos	Pusztaszer	52	1390	600 kor.
40.	Tormássy György	Pusztaszer	53	1454	600 kor.
41.	Tormássy György	Pusztaszer	52	1256	600 kor.
42.	ifj. P. Mózes István	Pusztaszer	53	1050	600 kor.
43.	Mihálkovits János	Pusztaszer	51	679	740 kor.
44.	Dékány József	Pusztaszer	49	1507	440 kor.
45.	Gömöry Gábor	Pusztaszer	49	1354	600 kor.
46.	Dékány Istvánné	Pusztaszer	27	-	360 kor.
47.	Farkas István	Pusztaszer	29	1050	460 kor.
48.	ifj. Hatvani Mihály	Pusztaszer	36	938	500 kor.

49.	Hatvani László	Pusztaszer	33	800	600 kor.
50.	Dakó Lajos	Pusztaszer	20	1351	400 kor.
51.	Hatvani Mihály	Pusztaszer	24	84	50 kor.
			2355	443	

A vételár összege 1 448 847 korona 42 fillér Az átlag holdanként 615 korona 11 fillér
Kecskemét, 904. szept. 20.

Kada Elek s. k.
polgármester
bizotts. elnök

IRODALOM

FÜR Lajos

1980 A „belterjes” tanya. In: A magyar tanyarendszer múltja. Szerk: Pölöskei F. - Szabad Gy. Budapest 216-271.

GALGÓCZY Károly

1896 Nagy-Kőrös monographiája. Budapest

HORNYIK János

1865 Pusztaszer, a honalapító magyar nemzet első törvényhozási közgyűlése színhelyének története. Kecskemét

1927 Kecskemét város gazdasági fejlődésének története. Kecskemét

JUHÁSZ Antal

1980 A szegedi közlegelő bérbeadásának kezdetei. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1978/79-1. Szeged, 19-46.

NAGY, Ludovicus

1828 Notitiae politico-geographico statisticae inclyti regni Hungáriáé partium-que eidem aduexarum. Buda.

PALUGYAY Imre

1855 Magyarország történeti, földirati s állami legújabb leírása. IV. Pesten PAPP

László

1936 A kecskeméti tanyatelepülés kialakulása. Szeged

PITY István

1938 Pusztaszer. In: Csongrád vármegye. Vármegyei Szociográfiák I. Szerk: Csikvári Antal. Budapest

RÁCZ István

1980 A tanyarendszer kialakulása. In: A magyar tanyarendszer múltja. Szerk.: Pölöskei F. - Szabad Gy. Budapest. 97-148.

SZABÓ Kálmán

1936 Kecskeméti tanyák. Kecskemét

TROGMAYER Ottó-ZOMBORI István

1980 Szer monostorától Ópusztaszerig. Budapest.

VICSAY Lajos

1929 Kistelek története. Kistelek

DIE BESIEDELUNG VON FELSŐ PUSZTASZER

In der vorliegenden Arbeit untersucht der Verfasser die Siedlungsgeschichte von Felső Pusztaszer von der Mitte des 19. Jahrhunderts an bis 1934, als diese aus verstreut hegeden Einzelgehöften (ung.: tanya) bestehende Siedlung zu einer Gemeinde mit eigener Verwaltung wurde.

Die Stadt Kecskemét hat um die Jahrhundertwende vom 17/18. Jahrhundert im Zwischenstromland von Donau und Theiss 34 Pustagebiete gepachtet. Eines davon war das im ehemaligen Komitat Csongrád gelegene, ca. 7500 Katastraljoch ausmachende Felső Pusztaszer. Diese Pusta wurde 1827 Eigentum der Stadt Kecskemét.

Während der Militärerfassungen im ganzen Land zur Zeit Josef II. (1738-84) war das Gebiet von Felső Pusztaszer noch eine mit Sandhügeln unterbrochene Weide, 1850 wurden hier jedoch schon 229 Einwohner in 40 Wohnhäusern zusammengeschrieben. Die Stadt begann, die Pusta in etwa 50 Morgen grosse Parzellen aufzuteilen. Der Zeitpunkt einer ersten Austeilung ist uns bisher noch unbekannt (die jüngsten Verträge sind von 1853 erhalten geblieben). In den Jahren 1866 und 1874 kam es zur Parzellierung neuer Gemein weiden. Die Pustagebiete wurden anfangs auf sechs Jahre, von den 1880 er Jahren an dann auf 12 Jahre in Nutzpacht gegeben. Diese Nutzpächter waren zumeist gutgestellte Bauern und herrschaftliche Gutsbesitzer aus Kecskemét. Einige unter ihnen pachteten auf einmal an 100-150 Morgen Land. Selber bezogen sie diese Ländereien nicht, sondern stellten Dienstleute für die Viehhaltung und Feldarbeiten ein.

Bis 1901 hat die Stadt 5633 Katastraljoch in Nutzpacht gegeben. Danach hat sie ihre Güter dann für alle Zeiten verkauft. Anfangs verkaufte die Stadt einige hundert Morgen Land - in Parzellen von 4-5 Morgen aufgeteilt - zum Weinanbau, später veräusserte sie dann die einst in Nutzpacht gegebenen Ländereien eins nach dem anderen. Von 1900er Jahren an kauften die Grossgrundbesitzer aus dem benachbarten Kistelek, die dortigen wohlhabenden Händler und später auch die Kleinbauern aus der Umgebung Ländereien von Felső Pusztaszer. Den grössten Teil kauften jedoch jene Nutzpächter, die schon längere Zeit dort wohnten. In den 1930er Jahren stammten 60% der Bevölkerung aus Kecskemét, der Rest aus dem benachbarten Kistelek, Szeged und von den Einzelgehöften von Tömörkény und Sövényháza.

Als Quellen dienten dem Verfasser die Angabenreihen der aller zehn Jahre gehaltenen Volkszählungen, Landkataster, handschriftliche Landkarten und Erzählungen alter Einzelhofbewohner. Anhand dieser Quellen untersuchte der Verfasser den Verlauf der Besiedelung und die Charakteristika der Einzelhofwirtschaft.

1934, als Felső Pusztaszer schon zu einer selbständigen Gemeinde geworden war, lebten in seiner Gemarkung auf 496 Einzelgehöften ca. 2000 Menschen. Die Angaben sind das Spiegelbild der fleissigen Arbeit von drei Generationen, die auf der Sandpusta die Einzelhofwirtschaft ins Leben riefen. Der Ausbau des Dorfzentrums und das weitere Schicksal der Einzelgehöfte sollte Gegenstand einer gesonderten Studie sein.

Die Besiedelung von Felső Pusztaszer ist Teil jenes Prozesses, der sich im 19. Jahrhundert auf den Sandpustagebieten zwischen Donau und Theiss entfaltet hat. Die Parzellierung der Pusta auf einer riesigen Fläche schuf die Voraussetzungen für den Ackerbau und eine intensive Wein Wirtschaft, indem auf diese Weise vielen tausenden von Bauernfamilien eine Existenzbasis und die Möglichkeit zur Erweiterung von Ackerbau und geboten wurde.